

Archiv obce Kříženec

1923 – 1944

Inventář

Číslo EL NAD: 792
Evidenční číslo pomůcky: 198

Obsah

Úvod.....	3
I. Vývoj původce archivního souboru.....	3
II. Vývoj a dějiny archivního souboru.....	7
III. Archivní charakteristika archivního souboru.....	8
IV. Stručný rozbor obsahu archivního souboru.....	8
V. Záznam o uspořádání archivního souboru.....	8
Příloha č. 1 – Seznam použitých pramenů a literatury.....	9
Příloha č. 2 – Seznam použitých zkratk.....	10
Inventární seznam.....	11

Úvod

I. Vývoj původce archivního souboru

Organizaci místní samosprávy, převedením pravomocí do rukou obcí, předcházelo zrušení roboty a poddanství v roce 1848. Následoval zákon o provizorním zřízení obecním č. 170/1849 Ř. z. ze dne 17. března, který zrušil dosavadní pravomoc panských vrchnostenských úřadů ve správě venkovských obcí, kde vrchnost doposud zastupovali venkovští rychtáři a konšelé, pověřeni vykonáváním částečné a obecné samosprávy. Stále ještě omezené obecní pravomoci zaručily obcím alespoň základní práva, mezi něž patřila práva: svobodné volby zástupců, domovské, samostatně vyřizovat vlastní agendu, uveřejnit veřejně výsledky obecního hospodaření a zveřejnění jednání obecních zástupců. Jednalo se o zlomový počín, vyvolaný zejména tlakem na politickou situaci ve státě. Zprvu udílená samostatnost zemská přenesla se na úroveň krajskou, okresní a obecní. Přestože by se tak mohlo zdát, že majitelé dosavadních panství tím přišli o řadu výhod, opak je skutečností. Mohli snáze uplatnit svůj vliv především tam, kde jej potřebovali využít nejvíce. Postupně mohli získat kontrolu nad obcemi a později nad celými okresy.

Shora uváděná zákonná úprava, takzvané Stadionovo prozatímní obecní zřízení, vycházela z uvozovacího patentu a v něm uvedeného hesla, že základem svobodného státu je svobodná obec. Zákon jej zachovával tak, že hovořil o obcích místních, okresních a krajských. Skutečně platnými se však staly pouze předpisy o obcích místních.

Obce se staly nejnižším článkem místní samosprávy. Obvod těchto obcí se shodoval s katastrálním územím. Novým prvkem se stalo zavedení pravidla, že každé sídliště se muselo stát obcí či součástí obce nazývané osadou. Dřívější rozdíly mezi sídlišti různých stupňů byly zachovány pouze v názvoslovích těchto obcí, jako města, městyse čili městečka a vesnice či vsi. Každá obec náležela do určitého soudního a politického okresu a každá osoba musela patřit do evidence některé obce. Pokud některé z obcí nesplnily zákonné požadavky, mělo se přistoupit k jejich sloučení s jinou obcí, přestože by s tím dotčená obec nesouhlasila.

Stadionovo zřízení rozlišovalo dvojí působnost obce. Obec se měla starat především o svoje vlastní záležitosti, obecní zřízení tehdy hovořilo o přirozené působnosti obce. Ve své působnosti nemohla být obec omezována mimo zákonem uváděné případy. Jakýmsi protipólem přirozené působnosti obce se stala působnost přenesená. Tato působnost zahrnovala obstarávání určitých veřejných věcí, které obci nařizovala státní správa.

V každé obci se povinně zřídily dva orgány, obecní výbor a představenstvo. Obecní výbor volený na tři roky představoval kolegiální orgán a rozhodoval většinou hlasů. Disponoval však pouze usnášecí a dozorčí mocí, bez možnosti použít moc výkonnou. Užším orgánem, voleným právě z členů obecního výboru, se stalo obecní představenstvo. Skládalo se ze starosty a alespoň dvou radních. Nepředstavovalo ovšem kolegium, radní vytvářeli jen pomocný a zastupující orgán v době starostovy nepřítomnosti v úřadu, samotný starosta se stával výkonným orgánem, který prováděl usnesení obecního výboru.

Nad samosprávnými orgány se zavedla instituce dozoru a starosta mohl využívat práva prozatímního odložení výkonu rozhodnutí obecního výboru, pokud to odporovalo zákonům nebo mohla být způsobena škoda obci samotné. V roce 1850 došlo k rozšíření dozorčí moci a místním obcím přibyla policie. Nadřízený okresní úřad měl dohlížet na práci starosty v oboru

místní policie patřící do přirozené působnosti obce. V nutných případech pak uváděl věci do pořádku. Vláda mohla obci kdykoliv výkon místní policie odejmout a zabezpečit její činnost za pomoci vlastních orgánů.

Vlastní činnost obecní samosprávy začala v roce 1850, kdy byly aktivovány nově zřízené státní politické úřady. Došlo k územní reformě obcí a obecní samospráva se posléze stala skutečností.

K vydání dalšího obecního zřízení došlo v roce 1859, v platnost vstoupilo pouze ustanovení o domovském právu a navíc nastalo odstranění veřejnosti jednání orgánů obecní samosprávy. Po vydání Říjnového diplomu docházelo k postupnému odstranění zásahů do samosprávy. V roce 1861, po volbách do obecních orgánů, v nichž zvítězili ve většině měst v Čechách čeští zástupci, byla veřejnost jednání zavedena opět. Rok poté vstoupil v platnost rámcový říšský obecní zákoník jako výsledek jednání mezi vládou, snažící se dostat obce pod větší kontrolu, a mezi parlamentem. V roce 1863 bylo vydáno obecní zřízení a řád volební pro Slezsko, o rok později také pro Moravu a Čechy č. 7/1864 Z. z. Tato zřízení se vztahovala na všechny obce příslušné země s výjimkou statutárních měst. Každá nemovitost musela náležet do svazku některé obce. Samosprávné obce se mohly slučovat a rozlučovat a za určitých okolností měnit svoje hranice, o čemž však s konečnou platností rozhodovaly zemské sněmy.

Obecní zřízení rozlišovala dva druhy občanů do obce náležejících. Jednalo se o skupinu osob spojenou s obcí na základě jakéhosi hmotného svazku či o skupinu osob přespolečných. Je zřejmé, že prvně uváděná skupina disponovala všemi výhodami, které jí ze zákona příslušely, avšak nejdůležitějším právem bylo právo volební.

Voliči oprávnění k volbě volili na tříleté funkční období obecní výbor. Počet členů výboru se odvíjel podle zalidněnosti obce a v Čechách se pohyboval mezi osmi a 36 členy, na Moravě od sedmi do 30 členů. Obecní výbor volil ze svého středu obecní představenstvo, které se skládalo z obecního starosty a obecního radního. Počet členů obecního představenstva nesměl přesahovat třetinu členů obecního výboru, počet radních však nemohl klesnout pod dva. Obecnímu výboru se v této době občas říkalo obecní zastupitelstvo. Každý volitelný a řádně volený občan byl povinen volbu přijmout, výjimky z tohoto pravidla byly přesně stanoveny.

Obec, její činnost a veškerý život v ní tak v podstatě existoval v nezměněné podobě téměř do roku 1918, kdy se po vzniku nového, samostatného státu přijala zcela odlišná opatření pro obecní samosprávu.

Základním pravidlem pro chod obce po roce 1918 zůstal nadále předpoklad, že o obecních záležitostech může rozhodovat pouze osoba, která přispívá na udržování obecního hospodářství, avšak vyvstala potřeba řešit situaci s volebními řády. Na počátku roku 1919 tak vstoupila v platnost dvě zákonná nařízení, zákon č. 75/1919 Sb. o řádu volení v obcích a zákon č. 76/1919 Sb. o novele k obecnímu zřízení.

Volební řád představoval výsledek dohody občanských stran se sociální demokracií a přinášel značnou demokratizaci. Přiznával totiž všeobecné, rovné, tajné a přímé hlasovací právo při volbách do obcí všem osobám, které měly v obci alespoň tříměsíční trvalé bydliště a které nebyly určitým způsobem diskvalifikovány a dosáhly věku 21 let. Pasivní volební právo se přiznalo osobám ve věku od 26 let a volený musel alespoň jeden rok v obci bydlet. Volilo se na základě kandidátních listin a podle zásad poměrného zastoupení. Volební období se prodloužilo na čtyři roky, v roce 1933 na šest let, aby se sjednotila délka volebních období s

ostatními samosprávami. Vznikly obecní finanční komise, v nichž jednu polovinu představovali zástupci zvolení obecním zastupitelstvem a druhou zástupci jmenovaní okresním úřadem. Jednalo se tak především o kontrolu ze strany státu, který si v obcích nepřál převahu socialistické většiny, která by mohla volně nakládat s obecními prostředky. Komise mohly kontrolovat veškeré obecní hospodaření a odvolávat se proti všem usnesením obecního zastupitelstva finanční povahy.

Zákonná novela obecních zřízení rozeznávala tyto řádné orgány obcí: obecní zastupitelstvo, obecní radu, starostu, případně jeho náměstky a komise.

Obecní zastupitelstvo nahradilo dřívější obecní výbor. Jeho zvolení se účastnili všichni voliči oprávnění k volbě a skládalo se z devíti až 60 členů podle počtu obyvatel v obci.

Ze svého středu volilo obecní zastupitelstvo obecní radu, která nastupovala na místo dřívějšího obecního představenstva. Skládala se ze starosty, jeho náměstka či náměstků a členů rady, radních. Počet všech těchto členů činil znovu jednu třetinu obecního zastupitelstva, proto se stanovil počet jeho členů na devět, aby rada byla nejméně tříčlenná. Plnila totiž také funkci obecního trestního senátu, a tento musel být nejméně tříčlenný, tvořil jej starosta a dva radní.

Došlo k jasnému vymezení významu obecní rady, totiž že obecní rada tvoří sbor, který se za předsednictví starosty usnází na všech věcech, jež podle zákona nebo podle zákonných nařízení nejsou vyhrazeny obecnímu zastupitelstvu. Toto ustanovení utvářelo z rady primární orgán obce.

Obecní zastupitelstvo volilo ze svého středu rovněž starostu a jeho náměstka, v obcích s počtem převyšujícím 24 členů zastupitelstva se volili náměstci dva. Volba starosty nemusela být potvrzena státem, zákon č. 122/1933 Sb. o změnách řádu voleb v obcích však stanovil, že volbu starosty schvaluje státní úřad. Pokud státní úřad volbu starosty a jeho náměstků nepotvrdil, pozbývala tato volba platnost a obecní zastupitelstvo bylo povinno uskutečnit volbu novou. Kdyby se však zastupitelstvo zdráhalo provést novou volbu, pozbývala by platnosti také volba členů obecního zastupitelstva. Politický úřad jmenoval do čela obce správní komisi a v příhodné době vypisoval novou volbu obecního zastupitelstva. Podle shora psaného je jasně viditelné, že těmito ustanoveními byla obecní samospráva značně okleštěná. Státní úřady nezavazoval žádný termín k vypsání nových voleb obecního zastupitelstva.

Prámem obcí bylo zřizovat si poradní a přípravné sbory ve formě komisí.

Nejdůležitějším orgánem, v jehož rukách spočívala rozhodující moc, byla obecní rada. Její zasedání byla neveřejná a konala se poměrně často. Obecnímu zastupitelstvu byly vyhrazeny pouze některé věci, schvalovalo zejména obecní rozpočet, jeho schůze se měly konat alespoň jednou za dva měsíce a byly veřejné. K určitým funkcím starosty patřilo svolávání schůzí obecní rady a obecního zastupitelstva, zastupování obce navenek apod.

Mezi mimořádné orgány obce patřil vládní komisař nebo správní komise. Pokud zemský úřad rozpustil zastupitelstvo, bylo povinností příslušného okresního úřadu stanovit pro obec přechodný orgán (komisař, správní komise). Tento mimořádný orgán vedl správu obce do řádné volby a dosazení nově zvoleného zastupitelstva. Pravomoc přechodných orgánů zůstala omezena na běžné záležitosti a kromě toho směl provádět pouze neodkladné akty, jejichž prodlením by mohla obci vzniknout škoda.

V období německé okupace pohraničí v letech 1938 – 1945 se charakter veřejné správy výrazně odlišoval od předešlého. V odtržených pohraničních částech republiky vstoupil v

platnost říšskoněmecký systém a došlo k odstranění volitelnosti orgánů územní samosprávy. Na protektorátním území vznikly správní orgány řídicí se poněkud upravenou verzí týchž zákonů. V pohraničí převzala dočasně, do 20. října 1938, veškerou výkonnou moc armáda. Z jejího pověření vedli armádní zástupci veškeré existující správní orgány.

Nejdůležitějším obdobím ve vývoji sudetské správní organizace byla krátká doba od 21. října 1938 do 30. dubna 1939. Došlo k přijetí významných zákonných opatření a vybudování celé správní sítě. Vznikla tzv. Říšská župa sudetská (Reichsgau Sudetenland) a celé území se rozdělilo na venkovské a městské okresy (Landkreise a Stadtkreise). Ve venkovských okresech byly utvořeny úřady landrátů (Der Landrat) navazující na prvorepublikové okresní úřady. Došlo k faktické likvidaci územní samosprávy. Ve správě obcí se zavedl tzv. vůdcovský princip a správu obce tak zastával pouze starosta. Stálými zástupci starostů se stali přidělcenci (Beigeordnete). První přidělenec byl podle zákona prvním a stálým zástupcem starosty, zbývající přidělcenci byli stálými zástupci pouze ve svých pracovních oborech (sociální péče, policie, zdravotnictví, školství apod.), starosta však mohl vztáhnout každou z těchto záležitostí na sebe. Další obecní orgán představovali obecní radové obstarávající trvalý kontakt mezi obecní správou a ostatními obyvateli. Jednalo se o nejméně 12 a nejvíce 36 členů a zákon stanovil, ve kterých záležitostech se musí starosta s obecními radou poradit. Kromě obecních radů existovali ještě poradci, kteří vykonávali poradní činnost pro starostu a přidělcence v určitém správním oboru nebo jiné speciální otázce. K obecním orgánům patřila také porada obecních radů a poradců. Starosta je zval v přiměřené lhůtě k poradě a oznámil jim její důvod.

O zajištění vzájemné symbiózy mezi obecní správou a nacistickou stranou se staral zmocněnec NSDAP. Ze zákona požíval značného vlivu na správu obce, aby dohlédl na správnou interpretaci nacistických zájmů ve svěřené obci. Starosta a přidělcenci z povolání vykonávali svůj úřad 12 roků, pokud se jednalo o úřad čestný, krátka se doba na 6 roků.

Činnost obecních úřadů zanikla v roce 1945, kdy byly nahrazeny soustavou národních výborů. V pohraničí navazovaly na obecní úřady místní správní komise jmenované postupně v letech 1945 – 1946.

Název vsi Kříženec, nacházející se přibližně 3 kilometry severovýchodně od města Planá, vychází z téhož vlastního jména a to ze slovního spojení ves Kříženců, to znamená Křížencovy rodiny.

Mezi další, v historii užívaná pojmenování vsi patří česká Krzizenecz, Kržižienicz, Křížence, německá Kiesenreuth, lidově Kisnarat, Kistenreuth, Küssenreuth, Kisenreut, Kiesenreut, Kiesenreith a latinské Krzizenecz.

V textech dochovaná první zmínka o vsi Kříženec pochází z roku 1379, kdy byla ves rozdělena na několik vladyčích statků. Po více jak staleté odmlce se v roce 1498 objevuje zmínka o Jindřichovi Opozdilovi ze Strhař, kterému náležel větší díl vsi. Část vsi patřil také Vilémovi z Křínova, o kterém se lze dočíst v roce 1508. Ještě před rokem 1517 se stal Kříženec trvalou součástí panství Planá, které tehdy patřilo rodu Žeberků. Právě v roce 1517 uznali bratři Arnošt a Šebesitán ze Žeberka nároky na ves Kříženec (mimo jiné) Štěpánu Šlikovi z Holiče a Lokte. Žeberkové si u Šlika vypůjčili hotové peníze a za svůj dluh ručili majetkem. Závazek slíbili uhradit ještě před před Štěpánovou smrtí, jinak se uvolili k tomu, že majetek přejde na Šlikovi dědice, a bratři navíc souhlasili s převodem majetku. V roce 1526 padl Štěpán Šlik v bitvě u Moháče. Mezi lety 1526 – 1530 se stal šlechtický rod Šliků skutečným vlastníkem panství Planá, přičemž v tomto se nacházela také ves Kříženec. V roce 1665 zakoupil značně zadlužené panství Jáchym ze Sinzendorfu. Tento starý rakouský rod si

majetek podržel do roku 1822, kdy zemřel poslední jeho potomek. O pozůstalost se vedl dlouholetý spor, z něhož vzešel vítězně Jan Václav, hrabě Nostitz Rieneck. Nárok, vzniklý již v roce 1823, byl úředně stvrzen v roce 1827. Ves Kříženec dosáhla konce patrimoniální správy právě ve vlastnictví tohoto rodu. Šlechtický rod Nostitzů zůstal na panství až do roku 1945.

Katastrální území vsi Kříženec tvořila ves společně s osadou Caltov.

Do roku 1862 patřil Kříženec pod Krajský úřad v Chebu a současně od roku 1850 pod nově zřízené Okresní hejtmánství v Plané. Zároveň se vznikem politických okresů vznikly v roce 1850 také okresy soudní. Obec Kříženec se stala součástí nově vzniklého soudního okresu Planá (zůstala v něm až do roku 1945). Při další reorganizaci správy v roce 1855 byla sloučena politická a soudní správa a vznikl Smíšený okresní úřad Planá, jehož součástí byla též obec Kříženec. K definitivnímu rozdělení politické a soudní správy došlo v roce 1868, kdy bylo znovu obnoveno Okresní hejtmánství v Plané. Po připojení k německé „Třetí říši“ okres Planá zanikl a obec spravoval tzv. Landrát v Tachově.

Archivní soubor AO Kříženec je zastoupen jedinou dochovanou archiválií, a to pamětní knihou obce. Svým způsobem se jedná o unikátní knihu, zejména pak po grafické stránce. Její pisatelé (učitelé) shromáždili neuvěřitelné množství především statistických informací. V knize tak lze nalézt především velké množství grafů a srovnávacích tabulek. Stejný důraz kladli autoři na genealogické informace o historických vlastnících obcí Kříženec, Křínov a Caltov. Smysl pro detail u některých záznamů v knize je přímo neuvěřitelný a autor musel jistě čerpat z několika, dnes již neexistujících, ztracených či neznámých zdrojů. Přestože je kniha jinak velice cenným informačním pramenem, nenacházejí se v ní jinak základní data důležitá pro rekonstrukci čelných představených v obci. Chybějí například informace o řádných volbách v obci. Pisatel kladl přehnaný důraz na historii a kulturu a jeho názory, úvahy a závěry byly tendenčně ovlivněny vlastním postavením. Veškeré údaje v knize navíc citelně znehodnocuje skutečnost, že vznikala retrospektivním způsobem a to dokonce několikrát během její existence. Lze jasně rozpoznat, že kniha byla dopsána zpětně po dekádách, což sice příznivě ovlivnilo slohovou úpravu záznamů (jednotné písmo), na obsah to však mělo zcela opačný účinek.

Následuje alespoň částečný přehled obecních starostů.

představený obce/starosta	funkce od roku	funkce do roku
Andreas Hollick	1923	?
Andreas Langerberger	1926	1930
Johann Gerstner	1938	1945

II. Vývoj a dějiny archivního souboru

Obecní kronika náležející do archivního souboru AO Kříženec byla převzata do okresního archivu v Tachově, dne 13. června 1975, číslo přírůstku 152. Knihu předal MNV Chodová Planá bez předešlého skartačního návrhu písemností. K předání této archiválie nebyl vypracován předávací protokol.

Zároveň se nedochovaly, pokud vůbec existovaly, záznamy či zápisy z dohlídek spisovny MNV Kříženec, prováděných především v 50. letech 20. století za účelem zmapování a soustředění materiálu z doby činnosti obecní samosprávy do roku 1945. Jelikož obec Kříženec patřila do roku 1960 pod administrativní a územní správu okresu Mariánské Lázně, o kontroly a dohlídky spisoven dbal příslušný odbor ONV v Mariánských Lázních. Jakou činnost v tomto směru ONV Mariánské Lázně vykonávalo, se nepodařilo zjistit, neboť z tohoto období se žádné záznamy nezachovaly.

III. Archivní charakteristika archivního souboru

Materiál archivního souboru AO Kříženec pochází z let 1923 – 1944. Jedná se o jednu úřední knihu s celkovou metráží 0,05 bm.

Vzhledem k umístění obce v oblasti s převažujícím německým obyvatelstvem je v dochované písemnosti užíván německý jazyk.

Archivní soubor byl uspořádán podle metodického návodu pro pořádání archivních souborů obcí.

V archivním souboru se nalézají archiválie I. kategorie.

Fyzický stav archivního souboru je dobrý.

K vnitřní skartaci nebyly navrženy žádné písemnosti.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního souboru

Archivní soubor AO Kříženec je zastoupen pouze jednou knihou, a to obecní kronikou. Úhledně a řádně vedená kniha překvapí badatele zejména přitažlivou grafickou úpravou a velkolepě pojatým slohovým zpracováním. Nemůže však sloužit jako informační zdroj z hlediska vývoje obecní samosprávy.

V. Záznam o uspořádání archivního souboru a zpracování archivní pomůcky

Archivní soubor uspořádal a pomůcku sestavil Miroslav Vetrák v červnu roku 2007 ve Státním okresním archivu Tachov.

V Tachově, 18. prosince 2007

Miroslav Vetrák

Příloha č. 1 – Seznam použitých pramenů a literatury

- Adressbuch Heimatkunde, Führer, Sagenschatz für den politischen Bezirk Plan – Weseritz und Umgebung, Planá 1926
- Zdeňka Hledíková, Jan Dobeš, Jan Janák, Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost, Jihlava 2005
- Zdeněk Martínek, Archiv obce, Archivní časopis, roč. 49, 1999
- Ortsbuch für den Reichsgau Sudetenland, Haida s. d.
- Antonín Profous, Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, Díl II. CH – L, Praha 1949
- Reichsgesetz und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich, Vídeň 1849
- Reichsgesetz und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich, Vídeň 1864
- Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970, Praha 1978
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, Praha 1919
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, Praha 1920
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, Praha 1933
- August Sedláček, Místopisný slovník království českého, Praha 1998
- Seznam míst v království Českém, Praha 1913
- Státní oblastní archiv v Plzni, Průvodce po archivních fondech, svazek 3 Praha 1976
- Über Grenzen hinweg, Geschichte, Land und Leute des Plan – Weseritzer Bezirkes Tirschenreuth und Mährling, Tirschenreuth 1984
- Übersicht der in Folge a. h. Gutschliessung vom 26. Juni 1849 genehmigten provisorischen Gerichtseintheilung des Kronlandes Böhmen, Praha 1849

Příloha č. 2 – Seznam použitých zkratk

AO	archiv obce
EL	evidenční list
EL NAD	evidenční list Národního archivního dědictví
ev. d.	evidenční
inv. č.	inventární číslo
MNV	místní národní výbor
NAD	národní archivní dědictví
NSDAP	nacionálněsocialistická německá strana dělnická (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei)
ONV	okresní národní výbor
Ř. z.	Říšský zákoník
Sb.	Sbírka
s. d.	sine dato (bez datace)
SOkA	státní okresní archiv
Z. z.	Zemský zákoník

Inventární seznam

Obecní úřad od roku 1850 – 1945**Úřední knihy****Knihy všeobecné správy obce**

1	Pamětní kniha pro obec Kříženec a osadu Caltov	1923 – 1944	K 1
---	--	-------------	-----

Název archivu:	Státní okresní archiv Tachov
Název archivní pomůcky (archivního souboru):	Archiv obce Kříženec
Značka archivního souboru:	AO Kříženec
Časový rozsah:	1923 – 1944
Počet evidenčních jednotek:	1 (1 úřední kniha)
Počet inventárních jednotek:	1
Rozsah bm:	0,05
Stav ke dni:	18. prosince 2007
Archivní soubor zpracoval(a):	Miroslav Vetrák
Pomůcku sestavil(a):	Miroslav Vetrák
Počet stran:	13
Počet exemplářů:	6
Pomůcku schválil:	Mgr. Jan Edl